

ÖLÜLERİN ANLATTIĞI TARİH



İnsanlar, en azından insansı canlılar, yaklaşık 3 milyon yıldır yeryüzünde yaşıyorlar. 3 milyon yıllık bir sürenin ne kadar uzun olduğunu ilk bakışta kavramak kolay değil. Bu süreyi bir gün olarak varsayarsak, ortaya şöyle bir görünüm çıkar: Şimdiki zaman gece yarısıdır ve İsa 57 saniye önce doğmuştur. İlk yazılı tarih 2 dakika 20 saniye önce başlamıştır. 23:57'den önceki her olay da tarihöncesiyle bağlantılıdır. Belki zamanın uzunluğunu kuşak olarak ele aldığımızda daha iyi kavrayabiliriz. Eski kuşaklar erken evlenip çocuk sahibi olma eğilimindediler. Bu anlamda 20 yılın bir kuşak olduğunu düşünelim. Böyle bir oranlamada 3 milyon yılda yaklaşık 150.000 kuşak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri 4 kuşak bile geçmemiştir. 25 kuşak öncesi bizi Kolomb'dan önceki döneme götürür; 102 kuşak önce Caesar yaşıyordu, yaklaşık 150 kuşak önce Davut İsrail kralıydı ve 250 kuşak önce yazılı kültür yeni başlamıştı.

Yazılı kaynaklar bize tarihte neler olduğunu anlatan en önemli şeyler. Ne var ki yazının kullanılmasından çok daha önce de insanlar bir toplum halinde yaşıyordu. Yazının olmaması onlar hakkın-

da hiçbir şey bilinmediği anlamına gelmez. Kazıbilimciler pek çok tarihöncesi nesneyi inceleyerek o döneme ışık tutmaya çalışıyorlar. Bulunan yerleşim yerleri, kutsal idoller, mağara resimleri ve daha pek çok şey bize geçmiş hakkında ipuçları veriyor. Bize tarihi anlatan en önemli ipuçlarından biri de kazılarda bulunan insan iskeletleri. Kazıbilimciler buldukları iskeletlere bakarak geçmişte pek çok inanın ve bu çerçevede yapılan toplumu inceleyebilmeyi başarıyorlar. Ölümlerin anlattığı tarih yazının kadar parlak değilse de, uçurumun derinliklerinden duyulan bir ses gibi bize geçmiş anlamada yeni açılımlar sağlıyor. Ölümlerin gömülüş biçimleri, nasıl öldükleri, ölümlere sunulan armağanlar bize bir toplum

hakkında çok şey anlatabiliyor. Ölen kişinin zengin mi yoksul mu, asil mi halktan mı olduğunu bir mezara bakarak anlayabiliyoruz.

Ölü gömme geleneklerine Ön Asya neolitiğinde sıkça rastlanır. Konut içi (Intramural) gömülerin yanı sıra, protoneolitik dönemde (MÖ 9-7 bin) konut alanlarının dışında ayrı mezarlık alanlarına rastlanmakta. Ölümlerin gömülüşünde belirli bir tarz öne çıkmaz. Gömü buluntularındaki iskeletlerin bazıları hoker (dizler karına çekilmiş, ana rahmindeki gibi bir duruş) pozisyonundayken, bazıları uzatılmıştır. Gömü armağanları (takı, boncuk, silah ve avadamlıklar, denizkabukları, çeşitli yiyecekler) yaygındır. Neolitik gömülerin en çarpıcısı Anadolu



Arkeologlar ölümlerin dizleri karına çekik halde küplerin içine yerleştirilmesini, ana rahmine dönüş ve ikinci hayat için bir simge olarak düşünüyor.

içlerinden Levant bölgesine dek uzanan kafatası kültürüdür. Öyle ki, Anadolu prehistoryası paleodemografyası için önemli bir kaynak oluşturan Çayönü'nde çömlekçilik öncesi döneme (MÖ 7300-6750) ait ikinci mimari katda Kafatası Binası adı verilen bir yapıya rastlandı. Bu yapıda yüzlerce yetişkin ve çocuk kafatası bulundu. Benzeri bir uygulamaya Levant'ta Eriha (Jericho) ve Beidha'da rastlandı. Eriha'da bulunan on kadar kafatası alçıyla kaplanmış, göz yerlerine deniz kabukları yerleştirilmişti. Beidha'da da başları gövdeden ayrılmış iskeletler ortaya çıkarıldı.

Ölü yakma uygulamasının da neolitik çağa dek uzandığını görebiliriz. Aksaray'daki Aşıklı Höyük neolitik yerleşiminde ele geçen iskelet kalıntılarının yüzde doksanında yanık izlerine rastlanmakta. Ne var ki, bu uygulamanın asıl nedeni henüz tam olarak bilinmiyor. Bunun hijyenik amaçlı mı yoksa bir külte ilişkin mi olduğu kesinlik kazanmış değil.

Çayönü'nde bulunan iskeletler ölü gömme adetlerinin gelişimini çok iyi sergiler. En alt katmanda ölümler konutların tabanlarının altına, tam büzülmüş durumda yatırılıyor, yanlarına kırmızı aşı boyası dışında herhangi bir armağan bırakılmıyordu. Kırmızı boyanın kanı, yaşam veren sıvıyı temsil ettiği düşünülürse, ölen kişiyi yeniden hayata döndürebilme isteği akla gelebilir. "Izgara Planlı Yapı" katmanındaysa ölümler avluların kuzeybatı ya da kuzeydoğu köşesine, ender olarak da iki avlu arasındaki ızgara boşluğuna yine tam büzülmüş durumda konmaktaydı. Aşı boyası dışında ilk kez ölü armağanı olarak bırakılmış öğütme taşı, yassı balta ve boncuklara rastlanır. Bir sonraki katman olan "Kanallı Yapılar" katmanındaysa ölümler, kural olarak açık avlularda, ateş çukurlarının yanında ya da yakınında büzülmüş durumda. Bunlar bazen taşla çevrilmiş çukurların içinde bulunuyor. Ölüyü ateşin yanına gömmek, yine hayatla ilişkilendirilen ateşe yakın olması amacıyla olabilir. Ölen birinin soğumuş bedenini ısıtarak yeniden hayata döndürmeye mi inanıyordu acaba eski insanlar? Bu katmanda ilk kez yüzükoyun yatan iskeletler bulunmuştur. Burada ölümler genellikle boncuk takıları ile birlikte gömülüyordu.



"Hücre Planlı Yapı" katmanında hemen her yapıda hücrelerde büzülmüş durumda iskeletlere rastlanıyor. Ölümler sağa ya da sola yatmış durumda ve yüzleri hep toprağa dönük. Ölümlerin etrafında genellikle beyaz renkli bir toz bulunuyor. Ölü armağanlarında kadın erkek ayırımına rastlanmaz. Ölü armağanı olarak daha çok büyük bir hayvan kemiği, yassı baltalar, boncuk ya da boncuk dizileri, kemik ya da boynuzdan yapılmış aletler, bazen çakmaktaşı ve obsidyen bırakılır. "Hücre Planlı Yapı" katmanının üst katında mezarların sayısı belirgin ölçüde azalır, bazı binalardaysa hiç mezar bulunamaz. Bunun anlamı yerleşim dışında mezar geleneğinin bu dönemde yavaş yavaş başlıyor olması. Nitekim daha sonraki katmanlarda neredeyse hiç yerleşim içi mezara rastlanmıyor.

Yazının ortaya çıkışından sonra bile ölümler bize pek çok şey anlatmayı sürdürüyor. Eski Roma yaşantısını yakından incelemek için Pompeii ve Herculaneum kentlerinin kalıntılarına bakabiliriz. Vezüv yanardağının külleri altında kalan bu iki şehirde MS 79 yılında yaşanan korkunç felaket, sonradan kazıbilimcilere tarihi aydınlatacak gözlemler yapma fırsatı verdi. Yanardağdan fıskıran kül ve çamur kentleri kaplamış, bugüne dek bozulmadan gelmelerini sağlamıştı. Bu iki şehir de tarihteki başka kentler gibi yavaş yavaş çöküp ölü bir kent halini almamıştı. Pompeii ve Herculaneum, yaşayan, canlı kentlerdi ve hayat sanki bir filmin durdurulması ya da kopması gibi birdenbire bitmişti. Bu kentler hakkında ilk kazılar yapılmaya kadar

sadece şu biliniyordu: bu iki kent gömülmüştü. Ama kazılar ilerledikçe olayın ne kadar dramatik olduğu anlaşıldı. Ocakta pişen bir süt domuzu hâlâ yerindeydi ve bir ekmeği fırından almaya fırsat olmamıştı. Her şeyi koruyan donmuş lavlar insanların bu birdenbire yakalandıkları felaket için ne kadar hazırlıksız olduklarını bugüne dek saklamıştı. Hâlâ esirlik bukağuları taşıyan, çevrelerinde kıyamet koparken zincire vurulu kalmış iki kölenin bedenlerini buldu kazıbilimciler. Kim bilir o anda ne hissetmişlerdi? Kalıntıları kazdıkça yeni insanlara rastlanıyordu. Çocuklarını kolları arasına almış analar bulundu; şallarının son parçalarıyla onları korumaya çalışmışlardı. Hazinelemlerini toparlamış, kapıya kadar varabilmiş, sonra da lavların altında yığılıp kalmış kadınlar ve erkekler çıkarıldı. Bunlar hâlâ son güçleriyle mücevherlerini kavıyormuş gibi duruyorlardı. Herkül kapısının önünde üst üste ölümler bulundu. Bunlar hâlâ kendilerini ağırlıklarıyla ezen ev eşyalarıyla yüklüydüler.

Mezarlar bize birçok biçimde yapıldıkları tarihe ilişkin ipuçları verirler. Mezarın tipi, içinde barındırdığı kişinin cinsiyeti ya da toplumsal konumu, hatta mezarın şekli ve nasıl yapıldığı pek çok şey anlatır. Neolitik çağdan ve ilk tunç çağından kalma mezarların birçoğu tümülüs



Vezüv Yanardağı'nın külleri altında kalan Herculaneum kentinde yaşam birdenbire sona ermişti.

biçimindedir. Bir mezar odasının üstüne taş ve toprak yığılarak yapılan yapay tepeliklere tümülüs adı verilir. Doğu Türkçe'sinde kale anlamına gelen "kurgan" sözcüğü de bugün Türkçe'de, Urallar'dan Kafkaslara dek uzanan bölgedeki yığma mezar tepelerini tanımlamak için kullanılır. Avrupa'nın batısındaki ve Britanya Adalarındaki tümülüsler neolitik çağ ve ilk tunç çağından kalmadır. Neolitik çağda uzun kurganlar daha yaygındı. Buna karşılık dairesel yapılar ilk tunç çağının belirgin özelliği oldu. Tümülüslerin biçimleri bölgeden bölgeye değişirdi. Boynuz, çift boynuz, ya da pençe biçimli, uzun, armut biçimli ve bir ucu yüksek tümülüsler, halka biçimli, kama şeklinde olanlar bunlardan bazıları. Batı Anadolu'da antik Sardes kenti yıkıntıları yakınında bugün Bintepeleler diye anılan yerdeki Lidya kraliyet nekropolü (ölüler kenti, mezarlık) 100 kadar koni biçimli tümülüsten oluşur. Orta Anadolu'da Polatlı yakınlarında bulunan Gordion kenti yıkıntıları yanında da 80 tane tümülüs bulunur. Bunların en büyüğünün Frigya kralı Midas'a ait olduğu düşünülmekte. Frigya mimarisinin kendine özgü izlerini taşıyor bu tümülüsler. Toprağın içine kazılmış ahşap mezar odalarının üzerine yapılmışlardır. MÖ 8. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlenen bu tümülüsler, Lidya ve Yunan tümülüslerinden farklı yapıda olmasıyla dikkat çekerler. Dev boyutlardaki (çap 250-300 m, yükseklik 53 m) Büyük Tümülüs, toprak düzeyinde tutulmuş mezar odasıyla diğer Frigya tümülüslerinden oldukça farklı. Hititlerde tümülüs geleneği yoktu. Bugüne dek bulunmuş bir tek Hitit kral mezarı bile yok. Tümülüs geleneğinin MÖ 2. binyılda Karadeniz'in kuzeyinde çok yaygın olması Frigyalıların Anadolu'ya Balkanlar yoluyla kuzeyden geldiği savını güçlendiriyor.

Karadeniz'in kuzeyinden Çin Seddi'ne kadar olan bölgede kurgan geleneği çok yaygındır. Bu kurganlar Hun kültürünün açığa çıkarılmasını

da büyük rol oynadılar. Türk sanatının en eski ve somut malzemesinin Hunlar döneminden kaldığı kabul edilir. Bu dönemi aydınlatacak yerli kaynakların, sözcüğü Hun alfabesiyle yazılmış belgelerin bulunmaması bu dönemi anlamakta büyük bir eksiklik. Üstelik bölgenin tarihi, karmaşık yapıdaki coğrafyası ve kaynaklardaki çelişkili bilgiler Hun kültürünün sık sık İskit ve Sarmat kültürleriyle karıştırılmasına neden olmuş. Başlangıcının tam olarak ne zaman olduğu kesin saptanamayan Hun kültürüne ilişkin tek kaynak, Çin belgeleri. Ama Asya'daki kurganların açılmasından sonra elde edilen arkeolojik bulgular kesin ve açık sonuçlara gidebilmeyi kolaylaştırmış bulunuyor.

Hun mezarlarındaki cesetlerin mumyalanmış ve eşyalarıyla birlikte gömülmüş olması, ölümden sonraki hayat inancının kesin belirtileri. Toprağa gömülü mezar odasında özenle korunan ölü, yanına yerleştirilmiş giysileri, silahları ya da diğer kişisel eşyaları, hatta atlarıyla diriliş gününü bekler gibidir. Öldükten sonra tekrar dirileceğine inanılan insanın bedeninin toprağa karışıp çürümemesi, ikinci yaşamını bekleyen ölüne bozulmadan kalabilmesi için mumyalanması gerekir. Bunun için genellikle karın boşluğunun ve kafatasının içindeki organlar boşaltılıyor, bu boşluklara özel koruyucu maddeler konarak yeniden dikiliyordu. Büyük bir kurganın yapılması bazen günlerce sürüyor, bu süre içinde ölü mumyalanmış olarak bekletiliyordu. Hunların mezar tekniği ve ölüleri değerli eşyalarıyla, özellikle atlarıyla birlikte gömme geleneği Gök Türklerde de sürdürüldü.

Tıpkı Attila gibi Bilge Kağan da atı ve gümüş eşyalarıyla birlikte gömülmüştü. Hun beyleri öldüğü zaman atları da onlara öbür dünyada hizmete devam etmesi için aynı mezara konurdu. Avarlar, Macarlar, Bulgarlar

Pompeii kentinde hayatının son anında oturup kalmış bir insan.



Pazırık kurganında bulunan kalıntılar o dönemin gelenekleri hakkında pek çok ipucu vermişti. Bir cesedin kolunda bulunan dövme (üstte) ve atlar için hazırlanmış bir koşum takımı (sağda) bulunan önemli kalıntılardır.

ve Kumanlarda bu geleneğin 13. yüzyıla dek yaşatıldığı biliniyor.

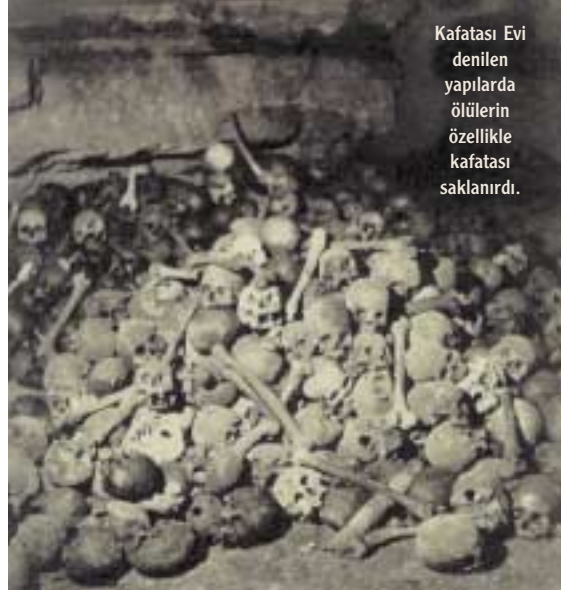
Kurgan yapımı için toprakta dikdörtgen biçiminde bir mezar çukuru kazılır, bu çukurun içi çoğu zaman ağaç ve kütüklerle kaplanarak duvarları ve çatısı olan bir oda haline getirilirdi. Mumyalanan ceset genellikle başı doğuya gelecek biçimde yatırılır ve ölen kişinin durumuna göre atları, silahları, elbiseleri, mücevherleri, hatta çeşitli yiyecek ve içecek bu odaya yerleştirilir, üstü ahşap kirişlerle örtüldükten ve çalılar, ağaç dallarıyla kaplandıktan sonra burası korunaklı bir oda haline alırdı. Çatıda kullanılan birkaç tomruk dizisi, sonradan üzerlerine yığılacak toprak ve taş kütlelerinin basıncına dayanacak bir zemin oluştururdu. Derin mezar çukurunun kazılması sırasında boşaltılan toprağın bu kapalı odanın üzerine yığılmasıyla hem mezar korunmuş oluyor, hem de ölüne yattığı yer anıtsal bir özellik kazanmış oluyordu.

Kurganların yaygın olduğu coğrafi alanın büyük bölümü Rusya topraklarında olduğu için bu konuya ilk el atanlar Rus arkeologlar oldu. 18. ve 19. yüzyıllar boyunca çeşitli yayınlarda sözü edilen kurganları, ciddi olarak ele alma gereğini duyan dönemin Leningrad Devlet Etnoğrafya Müzesi yönetimi, bir Altay seferi düzenledi. Grizyanov ve Rudenko adlı iki arkeologun yönetimindeki kazı ve araştırmalarda ortaya çıkarılanlar olağanüstü

tü zengin ve gösterişliydi. 1936 yılında bu buluntular Uluslararası Paris Fuarı'nda sergilendi. Kazı raporları, kitap ve makalelerle kamuoyuna tanıtılan buluntular, Orta Asya'nın biraz kuzeyine düşen bir bölgeden, Sibirya'nın güney kesimindeki Pazırık vadisinde bulunan kurganlardan geliyordu. Adını aynı adlı küçük bir yerleşme bölgesinden alan Pazırık nekropolü, Altay Dağları'nın doğu kesiminde denizden 1500 metre yükseklikte bir arkeoloji cennetiydi. Burada bulunan kurganlar MÖ 5-3. yüzyıla tarihlendiriliyordu. Pazırık bölgesindeki 1 numaralı kurganı Griyaznov ve Rudenko kazmıştı. Boyutları ve buluntularıyla tipik bir Hun mezarı olduğu anlaşılan bu kurganın arkeologlarca kazılmadan önce defineler tarafından bulunduğu izler varsa da buluntular günümüze dek bozulmadan kalabilmiş. Bunun nedeni bir rastlantı. Kurganın yapıldığı yıllarda açılan bir delikten sızan sular mezar odasına dolmuş, burada donarak buluntuları günümüze dek koruyan bir buz tabakası meydana getirmiş. Taşlarla örtülü olan tepenin çapı 50, yüksekliği 2 metre. Yığma tepenin altındaki odanın içinde ağaç gövdesinden oyulmuş bir lahit bulunuyordu. Aynı mezarda mumyalanmış 10 ata rastlandı. Atlar olağanüstü bezenmiş maskeler ve koşum takımlarıyla cenaze töreni için hazırlanmış olmalıydı. Bu atlar Asya'da yaygın olan küçük yapılı yaban atının ırkından değildi. Daha büyük, daha gösterişli atlardı. İki numaralı kurganda da oldukça gösterişli atlara ve bunlara giydirilmiş zengin görünümlü koşum takımlarına rastlanmıştı. Atların kuyrukları buzun içinde kaldığından günümüze dek bozulmadan,

saç örgüsü şeklinde örülmüş olarak gelebilmişti. Bu kurgandaki en çarpıcı buluntulardan biri, cesetler üzerindeki dövmelelerdi. Bir erkek cesedinin incelenmesiyle, hayvan figürlerinden oluşan bu desenlerin deri altına is ya da kurum zerk edilerek yapıldığı anlaşılıyor. Desenlerin daha çok kol ve bacaklarda görülmesine dayanarak dövmeleli kısımların elbiseyle örtülü olmadığı sonucu çıkarılabilir. Cesedin sağ kolunda kanatlı bir at, geyik ve diğer yırtıcı hayvanlar omuzdan başlayarak bileklere dek iner. Pazırık'taki 5 numaralı kurgandaysa, bir arabaya ait dört tekerlek bulunmuş, ve bütünüyle tahtadan yapılmış bu arabanın tüm parçaları bir araya getirilebilmiştir. Bunun ölüyü taşıyan cenaze arabası olduğu ve tören sırasında diğer eşyalarla birlikte mezara indirildiği bilinmektedir. 4 numaralı kurgandaysa bir kadın ve bir erkeğe ait iki ceset ortaya çıkarılmıştır. Bu bulguya dayanarak, Hun toplumunda kadınların eşleriyle birlikte de gömüldüğü sonucuna varılabilir.

Ölümlerin anlattığı tarihin en bilinen örnekleri eski Mısır'daydı kuşkusuz. Kralların gömüldüğü anıtsal mezarlar olan piramitler ve Krallar Vadisi'ndeki mezarlar, bugüne dek bulunan pek çok yazılı metinden daha fazla bilgi sağlar eski Mısır kültürü hakkında. Sözelimi Tutankamon'un mezarının açılmasından sonra mumyası üzerinde çalışan bilim adamları onun döneminde günümüzde inanılanın aksine çok



Kafatası Evi denilen yapılarda ölümlerin özellikle kafatası saklanırdı.

da önemli bir firavun olmadığını, çünkü çok küçük yaşta öldüğünü açığa çıkarmışlardı. Kafatasında bulunan darbe izleri, neredeyse çocuk yaşta ölen Tutankamon'un bir cinayete kurban gittiğini gösteriyordu. Resmi tarihin kolay kolay bahsetmeyeceği türden bir iktidar kavgası sırasında genç ve savunmasız bir firavunun belki de ne olduğunu anlayamadan öldürülmesi, firavunun mumyasının bütün tarih kitaplarından daha çarpıcı bir biçimde anlattığı bir tarihtir. Nitekim Amarna kralları denen ve Mısır'da tek tanrı inancını yerleştirmeye çalışan Akenaton'dan, Tutankamon'a kadar olan firavunlar hakkındaki bilgiler, bu firavunlar eski tanrılara karşı suç işledikleri için krallar listesinden çıkarılmıştı. Amarna kralları hakkındaki bilgilere ancak mezarları açıldıktan sonra ulaşılmıştı.

Ölümleri düşündüğümüz zaman bazılarımızın tüyleri diken diken oluyor. Mezarlıklar bize suskun bir hüznü hatırlatıyor. Oysa kazıbilimciler bunlardan bir tarihi yeniden oluşturmaya çalışıyor. Bu da insanın, geçmişini aramak adına elinde ne varsa yararlanmak zorunda olduğunu gösteriyor. Kazıbilimcilerin yaptığı gibi onlarla konuşmayı bilerseniz eğer, ölümler bile dile gelip pek çok şey anlatıyor.

Gökhan Tok



Bilim adamları mumyaları inceleyerek birçok tarihi gerçeği açığa çıkarabilirler.

Kaynaklar:
Ceram, C., W., Tanrılar Mezarlar ve Bilginler, Remzi Kitabevi, Çeviri: Hayrullah Örs, 1969
Maisels, C., K., Uygarlığın Doğuşu, İmge Kitabevi, Çeviri: Alâeddin Şenel, 1999
Özbudun, S., Ayinden Törene, Anahtar Kitaplar, 1997